

УДК: [130.2 : 37.013.73] (477.54/.62)

ФІЛОСОФІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ: ДОСВІД СЛОБОЖАНЩИНИ XIX СТ.

Радіонова Н.В., доктор філософських наук, професор кафедри філософії ХНПУ
імені Г.С.Сковороди

Статтю присвячено дослідженню евристичного потенціалу філософії навчального плану Харківського університету XIX століття. Доводиться, що навчальні плани та програми Харківського університету XIX ст. обумовлювалися загальнокультурними, політичними, та соціально-економічними чинниками та підпорядковувалися спеціальним законодавчим актам про базові основи системи освіти в Російській імперії. Особлива увага приділяється дослідженню інтерпретаційних можливостей філософії навчального плану Харківського університету XIX ст. у сучасних контекстах.

Ключові слова: навчальний план, Харківський університет XIX ст., освітній простір, Слобожанщина.

Для розуміння сучасних освітніх й виховних практик, особливо у їх європейській направленості, суттєве значення має логіка і методологічні принципи формування навчального плану, який досить недавно став предметом філософської рефлексії. Саме тому, актуальність дослідження філософії навчального плану Харківського університету XIX століття зумовлюється його принциповою значущістю для розуміння тих процесів що відбуваються в сучасній освіті і культурі. Серед праць вітчизняних науковців, що торкаються філософського обґрунтування навчальних планів Києво-Могилянської академії та Університету св. Володимира слід назвати дослідження М.Л.Ткачук[3], З.М.Хижняк [11], М.В.Шевчук [13]). Між тим, організація знання у вигляді навчальних дисциплін, які утворюють певні зв'язки та мають власний автопоезис, має принципове значення для розуміння освітнього простору.

В Харківському університеті XIX століття філософія навчального плану займає центральне місце. Навчальні плани та програми Харківського університету XIX ст. обумовлюються загальнокультурними, політичними, та соціально-економічними чинниками та підпорядковувалися спеціальним законодавчим актам про базові основи системи освіти в Російській імперії. До таких офіційних

документів які визначали логіку навчально-наукового процесу належали – „Попередні правила народної освіти” (24 січні 1803 р.), Статути відповідно 1804, 1835, 1863 та 1884 років, які були загальними для всіх університетів Російської імперії, на основі яких кожен університет розробляв власні рекомендації щодо складових частин навчального плану. Трансформаційні процеси навчального плану у Харківському університеті дозволяють простежити щорічні „Огляди публічного викладання наук у Імператорському харківському університетіі”. На основі яких можна визначити декілька різновидів організації навчального плану. Перш за все навчальний план залежав від вибору домінуючих дисциплін. Проблема співвідношення гуманітарних та природничих дисциплін у навчальному плані була актуальною для всіх навчальних закладів Російської імперії, вона обговорювалася в академічних та урядових колах протягом всього XIX ст. Адже, розробка навчального плану не обмежувалася виключно сферою освіти та науки, а зачіпала фундаментальні основи всього соціально-політичного ладу та залежала від соціокультурної ситуації та світоглядної орієнтації. Тож, домінування тієї чи іншої концепції освіти в Харківському університеті, як і в усіх інших тогочасних навчальних закладах, залежало від вибору між загальноосвітньою, тобто гуманітарною, та професійно-спеціалізованою, прикладною системами освітнього процесу, який робили розробники університетських Статутів. Основу університетської освіти склав державно-утилітарний принцип. Особливо, він був характерним для Статуту 1804 р., який, в першу чергу, передбачав підготовку нових кадрів до державної служби. Отже, освітня ситуація в Російській імперії (університети засновувалися державою і в інтересах держави) цілковито визначалася російським урядом, який протягом всього XIX ст., з меншим чи більшим запалом проводив політику державної централізації та соціокультурної уніфікації. Згідно з цим навчальний план передбачав формування певного типу людей, яким були б властиві всі якості чиновника на державній службі. У ньому

наголошується на тих базових цінностях Російської імперії, що визначають особистий та суспільний розвиток.

Навчальний план, який узгоджується з часом дії Статуту 1804 р., в першу чергу орієнтований на гуманітаризацію вищої освіти та формування всебічнорозвинутої особистості. Мета освіти в такому плані є людинотворчою, а виховний аспект формує зміст навчального процесу. Морально-етичне начало пронизує усі складові частини навчального плану. На початку ХІХ ст. виразною ознакою російських університетів було формування нового покоління еліти, здатної сприйняти ідеї просвітництва. Тож, навчальний план вже за своїм функціональним призначенням був покликаний виконувати важливу ідейно-виховну роль. Згідно з чим, при організації навчального процесу в Харківському університеті провідні наукові сили зосереджувалися на гуманітарних відділеннях. На думку Ф.О.Петрова, гуманітарний напрямок навчальної діяльності був особливістю Харківського університету перших років його існування [8, К.2 С.149]. У загальному вигляді навчальний план Харківського університету передбачав поетапну підготовку майбутніх фахівців. Так, на перших курсах, вони мали засвоїти універсальні знання, потрібні кожному освіченому громадянину, і лише потім переходити до опанування спеціальними, фаховими знаннями і вміннями. Проте, як довела практика, студенти неохоче слухали загальні дисципліни, орієнтуючись на предмети майбутньої спеціальності. Цей прагматизм щоразу неприємно вражав німецьких спеціалістів, що підтримували культ „чистої” науки. [10, с. 62]. Орієнтація на науковість навчального процесу на практиці передбачала максимальне наближення змісту навчальних програм до тогочасних наукових процесів. Як свідчить „Проект огляду викладання предметів і розподілу практичних занять по Історико-філологічному факультету Імператорського харківського університету” головною формою були лекції, семінарські та практичні заняття були рідкістю. Методика викладацької роботи передбачала читання основних і додаткових (спеціальних) лекційних курсів, а також

факультативних, поза основною програмою університету у вільний час. Хоча Статут 1804 р. і передбачав читання кожним професором трьох лекцій на тиждень по одній годині кожна [8, К.1 с.342]. Але з огляду на те, що викладачів не вистачало (дефіцит професорів у Харківському університеті відчувався протягом всього ХІХ ст.) були змушені читати декілька лекційних курсів. Універсалізм був виразною ознакою тогочасної європейської професури. Зважаючи на досить слабкий рівень підготовки слухачів і брак навчальних посібників лекції здебільшого представляли з себе популяризацію наукових знань. Що з одного боку надавало певної свободи в педагогічній творчості та при розробці навчальних програм та планів, а з іншого – наука не мала самостійного характеру, підпорядковуючись потребам навчального процесу, вона втрачала суто спеціальний сенс. Поруч з цим суттєвим моментом навчального плану Харківського університету на початку століття було залучення до навчального процесу практик написання філософських творів. Безперечно, той факт, що філософія входила майже до всіх навчальних програм певних навчальних дисциплін є свідченням орієнтації вихованців насамперед на загальнолюдські цінності та ідеали „ просвітницької філософії, котра на початку ХІХ століття вважалася Наукою наук, ключем до знань і властивостей людини та громадянина нового типу. Панування філософії, котра визначала собою викладання багатьох інших дисциплін, пояснювалося не лише тим, що відкриття Харківського університету припало в культурному відношенні на останні роки просвітницького століття – століття філософів. Пріоритет філософії зумовлювався також орієнтацією на німецьку систему освіти та політикою російського уряду” [9, с. 108-116]. Це особливо увиразнює необхідність звернення до складових учбового закладу, котрі забезпечували реалізацію програмних завдань курсу філософії. Під таким кутом зору необхідно визначити місце філософських дисциплін та їх значення. У зв’язку з цим звернемо увагу на навчальний план Харківського університету на 1838-39 академічний рік. Який свідчить, що „по І-му Відділенню

Філософського факультету, виконуючий обов'язки екстраординарного професора М.Н.Протопов буде викладати протягом року: 1. Студентам 1-го курсу всіх факультетів Логіку, по 2 години на тиждень, за Бахманом; 2. Студентам 3-го курсу I-го відділення Філософського факультету – Етику, по 2 години на тиждень, за Герлахом; 3. Студентам 4-го курсу I-го відділення Філософського факультету – Історію філософії, по 2 години на тиждень, за Теннеманом” [5, с. 3]. До навчального плану на 1840-41 академічний рік із філософських дисциплін запланована логіка та історія філософії [6, с. 4], а у навчальному плані на 1841-42 академічний рік філософію не заплановано на жодному факультеті [7, с.3]. Моральна філософія та історія філософії внесені до навчального плану I-го Філософського відділення до 1850 р., також з 1847 р. відновлюються написання філософських творів. Починаючи з 1850-51 академічного року філософію виключено з навчального плану всіх факультетів. Всіляко обмежувалося й викладання соціальних наук, зокрема, історію політичних учень було виключено, політекономія хоча й збереглася але стала лише не значним елементом навчального плану з статистики. Однак, починаючи з другої половини ХІХ століття, в стінах Харківського університету розпочинається рух, спрямований на оновлення змісту та методів освіти, на розширення академічних свобод у контексті яких відбувається оновлення навчального плану перш за все за рахунок повернення заборонених ранніше навчальних дисциплін та відновлення практики аудиторних публічних диспутів. Проект Статуту 1863 р. вимагав поглиблення спеціалізації та науковості університетського навчання, згідно з чим було запропоновано поділити історико-філологічний (у 1850 р. згідно з поправками до статуту 1835 р. філософський факультет розділено на історико-філологічний та фізико-математичний) факультет на два розряди – історичний та філологічний та виділити „головні” та „неголовні” дисципліни для обох розрядів [12, с.73]. Рада Харківського університету не лише підтримала цей проект, але й розробила навчальний план відділень, до якого не було включено філософію. У доповіді

ректора, яку було надруковано на початку 1864 року відзначалося що Статут 1863 року приніс „кардинальні покращення, які стосуються найбільш суттєвих сторін університетського життя” [4, с.175]. На перший план висувуються дисципліни, котрі тісно пов'язані з проблемами сучасності, навіть у природничих науках виявляються потяг до філософського осмислення фактів науки. Щодо філософії, то її відродження як навчальної дисципліни відбувається лише у 1876-77 академічному році. Загальне уявлення про перелік філософських курсів на різних факультетах дають щорічні „Огляди викладання предметів у Харківському університеті”. Наприклад, у 1876-77 навчальному році до навчального плану включені такі дисципліни як філософія та історія філософії; у 1877-78 навчальному році – історія Нової філософії, логіка, на історичному факультеті – Історія грецької філософії та історія німецької філософії від Лейбніца до сучасності. У 1885-86 навчальному році розпочинаються практичні заняття з Стародавньої філософії на історичному факультеті та Історія філософії права на юридичному. Хоча основною формою занять залишаються лекції, але обов'язкове включення семінарських та практичних до програми викладання всіх факультетів університетів Російської імперії, мало позитивні наслідки на організацію навчального процесу в Харківському університеті. Привертає увагу те, що на вивчення філософських дисциплін збільшується кількість лекційних годин та запроваджуються семінари. Статут 1884 р. пропонує широкий спектр норм і методів контролю за навчально-виховним процесом, згідно з якими відвідування лекцій, семінарів і практичних занять студентами стає обов'язковим. Крім того, проведення публічних лекцій з гуманітарних наук стає обов'язковим. Навіть читалися не лише окремі лекції, але й влаштовувалися серії лекцій. Лекції мали подвійну мету: просвітницьку та збір коштів на різноманітні заходи – недільні школи, допомога нужденним студентам тощо.

Безперечною заслугою Харківського університету є організація навчального процесу з дисциплін, що мають певні зв'язки та взаємодії з соціальним буттям. Це

можна простежити оглянувши щорічні „Огляди викладання предметів у Харківському університеті” з моменту відкриття університету. З методологічного боку, використання неформального спілкування у навчальному процесі робить відкритою сферу педагогічної творчості до якої залучаються як викладачі так і студенти, крім того доповнює предметне знання екзистенційним супроводженням. Згідно з уставом від 5 листопада 1804 року перед Харківським університетом стояла задача не тільки ретельної фахової підготовки студентської молоді, але й пробудження до самостійної, активної та творчої самодіяльності, що передбачає перед усе розвиток різноманітних форм мислення. З метою адаптації студентської молоді до навколишнього світу та формування навичок і вмінь спілкування було рекомендовано професорам деяких наук, а особливо словесних, філософських та юридичних вести бесіди зі студентами. Щоб привчити їх творчо мислити та вільно викладати свої думки було запроваджено практику написання конкурсних творів, які, серед практик філософського спілкування, набувають особливого значення. Написання творів практикувалось з самого відкриття університету, а у січні 1843 року міністр навіть дозволив Харківському університету друкувати кращі студентські твори окремою книжкою, під назвою: „Опыты студентов Императорского Харьковского университета в отечественном языке и словесности”. Для розгляду студентських творів, рекомендованих до друку було створено спеціальний комітет. На думку Ярославського-Петровського, „ця книжка свідчить не тільки про працелюбність та обдарованість наших вихованців, але й містить у собі статті, що мають наукове значення”. За його словами, такими є дослідження студента Михайлова „Как образовались сказания об Энеадах и как они перешли в сказания римлян” (1846), студента Шведова „О материальных средствах к письменному сообщению мыслей у римлян” (1846) та інші. Згідно з наказом 1872 року студенти обов`язково повинні були надати письмові роботи. Цей наказ викликав безліч позитивних відгуків і пропозицій. Наступним кроком, згідно з орієнтацією навчального плану університету на співпрацю держави й

громадянства та активний пошук шляхів їх взаємодії в організації освітньої справи стає залучення найкращих представників українства до вирішення освітянських проблем, що привело до створення своєрідного осередку української освітянської інтелігенції.

Таким чином, досвід Харківського університету XIX ст. виразно показує, розробка навчального плану не обмежується виключно сферою освіти та науки, а зачіпає фундаментальні основи всього соціально-політичного ладу та залежить від соціокультурної ситуації та світоглядної орієнтації. Отже, вивчення історичного досвіду організації філософії навчального плану, має сенс для розуміння тих тенденцій, які сьогодні даються взнаки в освітньому просторі України.

Література:

- ВиттакерЦ.Х. Граф Сеогей Семенович Уваров и его время. – СПб., 1999.
- Вопросы для испытания молодых людей желающих поступить в число студентов Императорского Харьковского университета. – Х., 1807. –99 с.
- Ткачук М. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження. – К.: ЗАТ „ВПОЛ”, 2000.
- Краткое обозрение философии в Курской семинарии, составленное Его Преосвященством Феоктестом Архиепископом Курским, одобренное Архиепископ Курский – Х.: Тип. ун-та, 1815.
- Обозрение преподавания наук в Императорском Харьковском университете, на 1838-39 Академический год. – Х.. – 1838.
- Обозрение преподавания наук в Императорском Харьковском университете, на 1840-41 Академический год. – Х.. – 1840.
- Обозрение преподавания наук в Императорском Харьковском университете, на 1841-42 Академический год. – Х.. – 1841.
- Петров Ф.А. Российские университеты в первой половине XIX века: Формирование системы университетского образования / Петров Ф.А. Кн. 1 Зарождение системы университетского образования в России. М., 1998.; Кн. 2. Становление системы университетского образования в России:.. – М., 1998 – 1999.
- Почапський А.М. Філософія у Харківському університеті у першій чверті XIX ст.// Філософська думка №3.
- Харківський національний університет ім.. В.Н.Каразіна за 200 років / В.С.Бакіров, В.М.Духопельников, Б.П.Зайцев та ін. – Харків: Фолю, 2004.
- Хижняк З.М. - Києво-Могилянська академія. – К., 1880.

- Чесноков В.И. Движение за разделение историко-филологического факультета и начало специализации университетского исторического образования в 50-70-х годах XIX века // Российские университеты в – нач. XX века. – Воронеж, 1993.
- Шевчук М.В - Києво-Могилянська академія // Філософська і соціологічна думка. – 1992. - № 9.

Философия учебного плана: опыт Слобожанщины XIX века.

Радионова Н.В.

Статья посвящена исследованию эвристического потенциала философии учебного плана Харьковского университета XIX века. Доказывается, что учебные планы и программы Харьковского университета XIX века определялись общекультурными, политическими и социально-экономическими факторами, а также подчинялись специальным законодательным актам о базовых основах системы образования в Российской империи. Особое внимание уделяется исследованию интерпретационных возможностей философии учебного плана Харьковского университета XIX века в современных контекстах.

Ключевые слова: учебный план, Харьковский университет XIX века, образовательное пространство, Слобожанщина.

Philosophy experience of the Slobozhanchina of XIX century.

Radionova N. V.

The article is sacred to research of heuristic potential of philosophy of curriculum of the Kharkov University of XIX of century. Proved, that curricula and programs of the Kharkov University of XIX of century were determined by general's cultural, political and socio-economic factors, and also submitted to the special legislative acts about base bases of the system of education in the Russian empire. The special attention is spared to research of interpretation possibilities of philosophy of curriculum of the Kharkov University of XIX of century in modern contexts.

Keywords: curriculum, Kharkov University of XIX of century, educational space, Slobozhanchina.